

Äga och ärva

VARJE JORDBRUK RYMMER ett stycke historia uppbyggd kring tidigare generationer av familjer, deras livsgärning och livsförlopp. Banden bakåt visas också av att 79 procent av dagens brukare tagit över gården från en nära släkting. Siffran på hur många som ärvt själva yrket från föräldrarna ligger förmodligen på samma nivå som

*Gården – centrum i jordägandet. Inga, 6 år, bär på familjens gårds-
tavla i Aronsjö, Väster-
botten. Foto Sune
Jonsson 1961.*

inom EU i stort, det vill säga 80–90 procent. Ett av jordbrukets mer utmärkande drag är därför banden mellan generationerna i form av företag, gård, maskiner och kapital.

Tillgången till jordbruksmark och omständigheterna för hur jord ärvs och ägs har betydelse för hur sociala relationer utvecklas, hur maktförhållanden uttrycks, liksom för hur relationen mellan könen skapas och återskapas. Detta sker i ett samspel mellan lagar rörande arv och äganderätt, kulturella och moraliska föreställningar.

Eftersom den övervägande majoriteten av alla jordbruksföretag i någon form är familjeägda, blir varje jordbruk cykliskt till sin karaktär och följer individens och familjens livsförlopp. Avgörande för varje enskilt jordbruk är den situation som uppstår när den äldre generationen måste trappa ner sin egen insats. Man måste då fatta beslut om det finns möjligheter att föra jordbruket vidare till någon av de egna arvingarna eller om det ska säljas, avvecklas eller läggas ned.

Med ungefär dryga trettio års mellanrum ställs varje jordbrukande familj inför sådana frågor. Svaren kan vara mer eller mindre givna på förhand och de varierar troligen en hel del regionalt, inte minst beroende på de allmänna förutsättningarna för att driva jordbruk. Att dessa inte alltid varit gynnsamma under vår studerade period visas med all önskvärd tydlighet i att mängder av jordbruk lagts ned. Det har inte funnits några efterträdare som ansett det möjligt att fortsätta driva gården.

Diskussionen här kommer dock att koncentreras till de jordbruk som trots allt levt vidare in i vår tid, och därmed kanske till de jordbruksområden i landet där de framtida förutsättningarna inte förefaller alldeles nattsvarta. Där generationsväxlingarna är varierade och sammansatta processer, där de bildar ett slags brytpunkter och familjejordbrukets värderingsgrunder för korta ögonblick glimmar till och blir begripliga. Om man så vill kanske den agrara ideologin uttrycks särskilt väl i dessa sammanhang. Låt oss ta fasta på den uppmaning en kvinnlig, gotländsk jordbrukare ställde till ett svenskt folkminnesarkiv: ”Vill ni veta något om jordbruk, titta på generationsväxlingar!”

FÖRÄLDRARS DILEMMA

Vilka drivkrafter går det då att spåra som verkar för generationsväxlingar inom familjen? Den ekonomiska aspekten är en. Är jordbruket bärkraftigt och kanske utrustat med en utvecklingspoten-

rial, så finns det rimligen en önskan att nästa generation ska få dra nytta av detta. Här ska inte heller bortses från gårdens möjlighet att ge både ett gott liv och en viss maktposition åt den frånträdande generationen. Jordbruk representerar trots allt ett kapital knutet till fastighet och rörelse.

Om dessa mer krasst ekonomiska motiv varit allenarådande hade vi troligen haft betydligt färre generationsvis överförda jordbruk än vad vi i dag kan uppvisa. Ägandet och arv av jord och jordbruk är inskrivet i ett sammansatt idésystem där sociala och kulturella föreställningar spelar en betydande roll. En önskan om att familjen inte helt ska försvinna från bondekollektivet kan vara exempel på detta, men även familjens starka identifikation med en särskild gård. Det behöver inte alltid röra sig om så många släkter förrän sådana argument tycks bli viktiga. I förlängningen av dem finns också ett slags evighetsperspektiv där de levande individerna går vidare genom ännu ofödda generationer. Den sorg som

En drivkraft i familjejordbruket är att gården ska föras vidare genom nästa generation. En ungkarl till son eller en "gammjänta" till dotter bryter familjecykeln, och får kanske föräldrarnas hopp att slockna. "Eftermiddagskaffet", målning av Ulla Olin-Fehrm.

uttrycks i de fall barnen inte tog över föräldrarnas jordbruk, liksom den djupa tillfredsställelse man känner vid en väl genomförd generationsväxling, är också påfallande både i bondeminnesmaterialet och i övrigt uppteckningsmaterial.

Mellan generationsväxlingar och arvsförhållanden finns ett samband, men medan arvsskiftet är en legal process som hör samman med dödsfall, är generationsväxlingen en process som startar långt tidigare och där den äldre generationen spelar en aktiv roll. De mått och steg som då vidtas kan påverka utfallet av ett kommande arv.

Blickar vi bakåt i historien, men även ut över västvärldens jordbruk i dag, är det möjligt att urskilja två huvudlinjer för hur jord överförs mellan generationerna. I den första återfinns den arvsform där den äldste (alternativt den yngste) sonen ärver gården. Normalt sker denna överföring medan föräldrarna ännu är i livet. Ett sådant "enarvingesystem" skapar kontinuitet i så måtto att gården följer familjeleden. Här är det enskilda jordbrukets fysiska förankring och förbindelse med släkten centralt. Den andra huvudlinjen går ut på att alla barn ärver jord. Att förse flera barn med gårdar skapar kontinuitet i ett socialt sammanhang. Barnen tillhör fortsatt den jordbrukande delen av befolkningen, men de brukar kanske inte samma jord som sina föräldrar.

Under vissa perioder i den svenska historien, framför allt då det rådde goda möjligheter till nyodling och hemmansklyvning, kunde föräldrar i bästa fall dela upp sin jordegendom på flera av sina barn. Under 1900-talet har detta blivit mer eller mindre omöjligt. Lagstiftning och jordbrukspolitik har strävat efter att jordbruksfastigheter helst ska slås samman av ekonomiska skäl, och i alla händelser inte delas upp. Samtidigt har vi Sverige, till skillnad från en del andra länder, ett arvssystem som förhindrar föräldrar att testamentera bort hela sin egendom, och som förutsätter att bröstarvingar behandlas lika. Dagens föräldrar, liksom många av gårdagens, ställs därför inför ett klassiskt dilemma, nämligen att utse *en* framtida övertagare av gården. Visserligen riskerar man i dag inte att beröva resten av barnen deras framtida försörjning, däremot gäller det att sörja för att de övriga inte blir alltför underkompenserade, samtidigt som gården inte dräneras på kapital.

En del jordbrukande föräldrar är även i dag ekonomiskt framgångsrika och lyckas kanske under den aktiva tiden förvärva ytterligare gårdar som sedan kan fördelas på barnen. Andra har byggt upp flera produktionslinjer, eller en större gård som gör det möjligt med ett slags sämjedelning där gården behålls intakt, men där

flera syskon kommer att kunna dela på verksamheten. Om antalet sådana syskonbruk ökat under 1900-talet är osäkert, men de är långt ifrån ovanliga i början av 2000-talet.

Gården och döttrarna

En första förutsättning för att det ska vara möjligt att göra en överföring mellan generationerna av jordbruket eller jordbrukandet är att det överhuvudtaget finns en nästa generation. Familjejordbrukens överlevnad är därför i högsta grad knuten till familjebildningen. Utländska studier visar att äkta makar utan egna barn mycket sällan utsett en efterträdare och den siffran stiger inte heller särskilt mycket när det endast finns döttrar i familjen. Förekomsten av ett par söner i familjen medför dock att föräldrarna i betydande grad planerar för en efterträdare.

En svensk studie visar att föräldrar med enbart döttrar i barnskaran upplever detta som ett problem när det gäller det enskilda jordbrukets framtid. Även när man rent hypotetiskt diskuterar succession, visar man sig sällan könsneutral. Då föräldrar för sin gård vidare till en dotter har det nästan alltid samband med att en jordbrukande svärson kommer in i bilden. Kvinnor kan därför sägas stå något vid sidan om det egentliga ägandet, eller erövrar detta omvägen över äktenskapet. Arvslinjerna i hela västvärldens jordbruk är patrilineära och en av de roller som kvinnor har i detta sammanhang är att utgöra länkar mellan olika generationer av män. Att detta förhållande, med få undantag, tycks upprepas in i vårt nya årtusende styrks av de resonemang som unga pojkar och flickor visat sig föra om de båda köns framtid i jordbruket.

En lyckad generationsväxling innebär också att den tillträdande helst bör vara igång med sin egen familjebildning och inte riskera att bli ungarl. Generationsväxlingen kan därför inte reduceras till att enbart handla om föräldrar och barn, utan måste ställas i relation till barnens framtida familjebildningar. Det finns hos många föräldrar en påtaglig oro inför vilken äktenskapspartner den eventuella efterträdaren kommer att välja. En sådan osäkerhet kan möjligen ha förstärkts under senare decennier när chanserna blivit allt mindre att finna en partner uppvuxen inom jordbruket.

Generationsväxling kan ses som en sorteringsprocess inom jordbruket och det är troligt att en hel del av de sociala och ekonomiska skillnader som uppstår mellan olika jordbruk, mer hör samman med arvsföljdens utfall än med snävare ekonomiska faktorer. Studier av olika gårdars utveckling under en brukargeneration har

Var finns du flicka som trivs på landet. Jag som sök dig är en 42-årig lantbr m vacker gård, rök o spritfri, färd uts. Intr av allt men främst djur, natur, jakt, fiske, sporta o roa sig ibland. Våga svara, gärna m foto. Sv. t. »Södra Norrland, 53396», Land, 105 33 Sthlm.

60-årig f d åkare önsk bek m kvinna 45-60 år. Sv. t. »Upplänning, 53397», Land, 105 33 Sthlm.

Årlig kille 36 år, rök o spritfri ordn ekon, allm intr, egen gård m djur, söker dig reko tjej som gillar livet på lantgård o därmed är stor djur o naturvän. Tänk om just Du ville svara o berättat lite om dig själv i en som väntar på svar. Lämnna gärna telnr. Sv. t. »Livet på landet, 53398», Land, 105 33 Sthlm.

LIVAT PÅ LANDET?
25-årig tjej vill »börja om» dvs leva i kollektiv el stor fam på gård.
- Hårt arb, sund livsföring i NATUREN! Sv. t. »Barn o sundhet-85, 53410», Land, 105 33 Sthlm.

FINNES: 25-årig månskensbonde m allm int o egen gård i Dalarna.
SÖKES: Lugn harmonisk, fördomfri kvinna i 25-35 års åld m likn intr. Gärna lantbr. utb. Barn inget hinder. Sv. t. »Par 85, 53411», Land, 105 33 Sthlm.

JAG ÄR EN lugn, småll o årlig lantbr, 40 år m eg gård i Skåne, sök dig flicka el ensam mor för gemensam framtid. Utgående, rik el fattig av mindre bet. Alder avgör du själv. Sv. t. »Rökfri, 53404», Land, 105 33 Sthlm.

Hur gick det egentligen för alla dessa ärliga och lugna lantbrukarkillar i tidningsarnas kontaktannonser? Blev det en kvinna i huset och barn att lämna gården vidare till? Kontaktannonser i tidningen Land 1985.

visat att när en efterträdare är identifierad så är föräldrarna också mer benägna att hålla investeringstakten uppe. På gårdar där man är osäker på vem som ska ta över, eller om någon överhuvudtaget kommer att ta över, beskriver investeringskurvan en alltmer utplånande bana. Äldre brukare som saknar efterträdare strävar i de flesta fall efter att minska sin arbetsbörda och driften tenderar därför att bli mer extensiv. En äldre bonde som blev intervjuad i frågan uttryckte sig så här:

Jag jobbar ju mindre och går inte och letar arbetsuppgifter i jordbruket. Det ser jag ju att det skulle finnas mycket att göra, som jag skulle ta itu med om jag vore 20 år yngre.

GENERATIONSVÄXLING – EN UTDRAGEN PROCESS

Både internationella och svenska studier tyder på att övertagandet är en process som startar mycket tidigt i det enskilda jordbrukets livscykel, många gånger i samband med att det första barnet föds. Det förefaller vara ett ömtåligt spel som sker växelvis mellan barn och föräldrar, och stundtals även med en far- eller morförälder inblandad. Det är också en mycket utsträckt process som kanske avslutas först med det regelrätta arvskiftet.

Redan under 1800-talet tycks föräldrar ha stärkt sin makt i samband med överlåtandet av jordbruk, och generationsväxlingen tenderade vid denna tid att bli alltmer utdragen. De skrivna villkoren blev allt utförligare och föräldrarnas ekonomiska krav ökade, samtidigt som de också drog sig för att släppa den totala kontrollen över driften.

Under 1900-talets andra hälft har det blivit allt vanligare med komplicerade lösningar där föräldrar och barn i olika former finns parallellt i jordbruket under ett antal år. Detta förhållande har uppmärksammats i hela västvärlden och man talar i dag om en övergång till multigenerationella jordbruk. Det ekonomiska och driftsmässiga ansvaret överförs därvid successivt från den äldre till den yngre generationen. Studier av utländska jordbruk visar att 82 procent av bönderna över 65 år fortfarande tog ekonomiska beslut tillsammans med sina efterträdande söner. Däremot hade sönerna ett större enskilt ansvar för besluten rörande den tekniska driften. Ett svenskt exempel från Grästorps i Västergötland visar på något liknande:

Kanske väcks den första tanken på att själv bli bonde när man stolt rattar traktorn under pappas uppsikt. Solberga, Dalarna 1952.

Vi började att köra driften ihop -73, och sen köpte jag arvegården. Det kunde ha varit -81, och sedan köpte jag resten av gården. Det måste varit -90. Det var väl den gången dom höjde taxeringsvärdet. Sen tog jag över driften och alltihopa -91. Då har inte pappa varit med i det längre. Före dess då körde vi ihop.

Dessa mer utsträckta former för generationsväxling kan delvis förklaras med ökande medellivslängd. I dag finns inte heller samma intima koppling mellan gårdsövertagande och giftermål. Kapitalbildning och skattelagstiftning är andra faktorer som påverkar egendomsöverföringen. Alltför utsträckta övergångsfaser kan äventyra företagets överlevnad. Det är inte alltid möjligt att försörja två familjebildningar, utan den yngre generationen tvingas i många fall att delvis söka sin utkomst vid sidan om. De riskerar då att bli alltför etablerade inom andra verksamheter.

Hela denna övergångsperiod är kritisk både för företagets och de båda generationernas framtid, och varje gård uppvisar sin egen lösning beroende på det enskilda gårdshushållets möjligheter. Förutom att driva gården gemensamt kan man avskilja en produktionsgren som den yngre generationen får bedriva på egen hand. Man kanske också skaffar ett sidoarrende där sonen med hjälp av

föräldrarnas maskinpark kan börja bygga upp ett jordbruk, samtidigt som föräldrarna en tid fortsätter med gårdsdriften. Ibland kan det också röra sig om separata sidoverksamheter, som att den yngre generationen arbetar med legokörning eller entreprenad med gården som bas, och med en del av arbetstiden förlagd i jordbruket.

Det är relativt vanligt att inte bara föräldrar, utan även syskon på olika sätt är involverade under denna övergångsfas. Nästan alltid handlar det om bröder, endast i något enstaka fall kommer systrar ifråga. När de unga blivit tillfrågade framhåller somliga fördelar med att far och son driver jordbruket parallellt under ett antal år, vilket gör att generationsväxlingen inte behöver ske så abrupt. Andra visar sin tveksamhet och menar att det framför allt för den äldre parten innebär en osäker situation om den yngre ledsnar och vill avyttra verksamheten. Unga människor som i dag förbereder sig på att bli jordbrukare tycks inställda på en tid av samarbete med föräldrarna. De framhåller de ekonomiska fördelarna, men också att de får tillfälle att lära sig hur driften bör gå till. En och annan oroas dock av tanken på en utsträckt föräldramakt.

EKONOMI OCH FÖRÄLDRAMAKT

Idealt sett finns det ett antal trappsteg under den övergångsperiod som generationsväxlingen skapar. Flera av dem innehåller ekonomiska inslag. Ett sådant är när äganderätten förvärvas. Normalt sker detta genom att den yngre generationen köper gården av föräldrarna. Köp som görs upp medan föräldrarna är i livet innebär att dessa själva kan bestämma de villkor som ska råda. Transaktionen präglas därför av en balansgång där övriga barns intressen ska vägas in. En hel del bönder uttrycker spontant att deras övertagande hade varit billigare om de inte hade haft syskon. Ofta bildar taxeringsvärdena utgångspunkten för prissättningen. Penningtransaktionen som sådan tycks under vår studerade period ofta ha fördelats över längre tid. Gården kan köpas i delar och betalas med en blandning av lån och mot reverser som föräldrarna utfärdar. Ibland finns skulden till föräldrarna kvar så länge dessa är i livet.

I sina detaljer skiljer sig omständigheterna kring gårdsköpet mellan olika gårdar. Det viktiga i sammanhanget är att den ekonomiska uppgörelsen i långa stycken är en ren familjeangelägenhet. Naturligtvis klarar man sig kanske inte från att blanda in utomstående kreditgivare, men när gården förs över från en genera-

tion till nästa, ges ändå goda möjligheter att hålla nere ett sådant beroende. Inom hela västvärldens jordbruk tycks även de ekonomiska familjebanden bli allt viktigare ju större gapet blir mellan jordbrukets lönsamhet och gårdens försäljningsvärde. Man talar ibland om det familjesponsrade övertagandet som typiskt för det sena 1900-talets jordbruk. Avigsidor av detta är kanske missgynnade syskon samt en förstärkt föräldramakt.

Och så hade jag fördelen då, att far bestämde att du skall ha det och dom andra är nöjda med det dom får. Det är inte lönt att dom sticker upp.

Generationsväxlingens utsträckning i tid och dess stora inslag av informella och muntliga överenskommelser mellan generationerna, gör att den inte särskilt väl låter sig avläsas i officiella källor. För att förstå familj jordbrukets villkor är det viktigt att ta med betydelsen av att föräldragenerationen inte bara står för auktoritet, utan också för ekonomisk makt.

EN ARVINGES SINNELAG

Att studera generationsöverföring är att för en stund skåda jordbrukets pulserande hjärta. Det förutsätter dock en förmåga att ta sig förbi den ibland ytliga och obesvärade hållning en hel del lantbrukare gärna ger sken av. Att forska i dessa frågor låter sig inte direkt göras i form av frågeformulär och liknande, utan kräver mer av observation och samtal. I flera länder menar forskarna sig ha iakttagit att en framtida arvtagare kan vara utsedd redan i tioårsåldern. Det talar för att uppfostran och införlivandet av normer och värderingar rörande jordbruk och egendom sker redan under småbarnstiden.

Jordbrukets ekonomer, rådgivare liksom även många av bönderna själva tänker sig emellertid att individens fria val har mycket större utrymme. Intervjuar man lantbrukande föräldrar, oavsett generation, menar de flesta sig inte alls ha påverkat sina barn. Äldre människor kan också ha svårt att förstå en sådan fråga. Har de sedan några decennier en efterträdare på gården, upplevs detta som så självklart att vägen dit mer eller mindre glömts bort. En bonde kring de åttio kommenterade att han aldrig någonsin tidigare fått

GÅRDEN BYTER ÄGARE

K. OLOV ANDERSSON
FOLKE NILSSON

Kursboken från LTK visar en omslagsbild där jordägandet och generationsväxlingen framställs som en fråga mellan män.

en sådan fråga, och han hade själv aldrig haft en tanke på vad som skulle ha hänt om sonen inte visat sig villig att fortsätta faderns värv.

För att förstå hur en framtida arvtagare blir till får man ta omvägen via de vardagliga göromålen och de vardagliga berättelserna. Det visar sig framför allt vara i dessa sammanhang som barn och föräldrar tillsammans konstruerar och rekonstruerar en sådan process. Här både utvecklar och tillskrivs den unga människan en rad personliga egenskaper.

Under den period som behandlas i boken har vi grovt räknat att göra med tre generationer. Den äldsta består av dem som blev bönder under 1940-talet, mellangenerationen blev bönder under 1970-talet medan den yngsta generationen fortfarande trampar i farstun. Det är påfallande hur den som tagit över en gård, liksom den som planerar att göra det, framhåller sig som den i syskonskaran som varit mest intresserad och tidigast begiven på jordbruksarbetet. Det är också den bild som föräldrar och omgivning tecknar. Framför allt är berättelserna i dag uppbyggda kring hur tidigt man körde traktor, medan de för den allra äldsta generationen i stället är arbetet med häst som lyfts fram. De bildar centrala

Gårdens framtida arvtagare formas i de vardagliga sammanhangen. Blekinge, 1960-talets början.

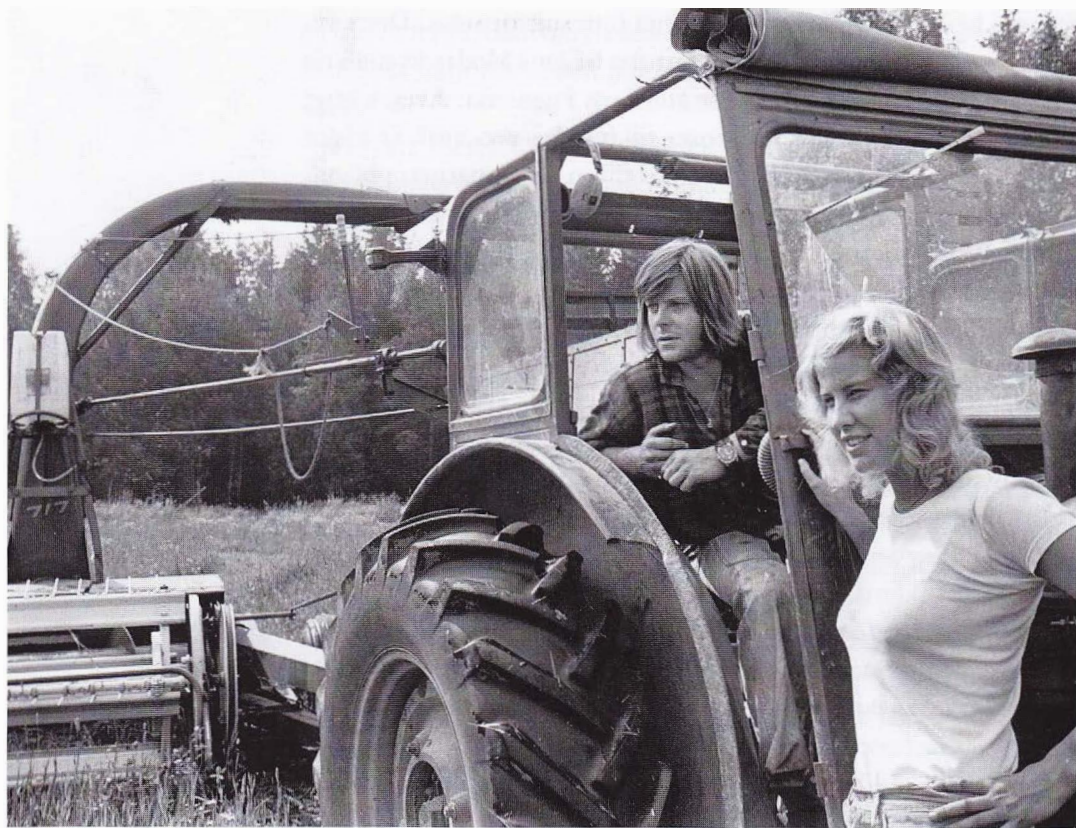
scener i berättandet där det hängivna intresset betonas. Detta intresse uttrycks hos de äldre som att det ligger i blodet, medan de något yngre hänvisar till att det återfinns i generna. Även riktigt unga mödrar menar att "traktorer till hundra procent" är något medfött. Intresset och fallenheten blir till en del av barnets personlighet och förklarar varför just den individen har tagit över, eller kommer att göra det.

Detta medfödda intresse kan sedan användas för att jämföra syskon och därigenom utkristalliseras vissa fenomen. Vi har i Sverige ingen statistik på om ordningsföljden bland syskon har betydelse för övertagandet. Kvalitativa studier visar dock på att förstfödsloretten i kombination med söner fortfarande är det som faller utslag. Det är också påfallande hur det mer än ofta är den äldste sonen som tagits med ut på traktorn eller hästen. Det är ju en rimlig gång att den äldste också är först ute i arbetet, men uppenbarligen sker där någon form av omedveten kommunikation mellan barn och föräldrar som stärker barnets tilltro till sig själv som kompetent, och föräldrarnas tro på barnets genuina anlag.

Föräldrarnas beskrivning av övriga söner är att de inte alls visat sig lika intresserade som deras bror. Om de senaste decenniernas minskade möjlighet att förse flera barn med en jordbrukartillvaro här gjort en dygd av nödvändigheten är svårt att säga. Men tviveligen tvistade rivaliserande syskon redan på trettioalet om vem som skulle få utföra vissa mer prestigefyllda göromål. Sådana tvister kan också de som är ungdomar i dag berätta om. Det har varit en lyckad dag för broder nummer två om denne lyckats kapa åt sig traktorn från storebror.

Och det gällde att vara först bara! Brorsan vet du han är lite äldre så han hade övertaget. Det blev väl som lite dispyter.

I denna tävling har systrar ett betydligt sämre utgångsläge. De äldre kvinnor som tagit över sin föräldragård framför en bror berättar emellertid om sitt tidiga deltagande i arbetet. Detta har dock inte riktigt räknats av föräldrarna, utan andra omständigheter har medverkat till att de blev arvtagare. Troligen har en sådan inställning skärpts hos föräldrar i dag, liksom hos bröder. Flickor beskrivs som mycket lite närvarande i arbetet, eller mindre intresserade, trots att de bevisligen deltagit. De visar sig sällan kunna gå om bröderna i mer prestigefyllda sysslor och de ges inte heller möjligheter att träna sig lika mycket. Flickor som enbart har systrar kan

Flickor har ofta sämre chanser än pojkar att överta föräldrarnas jordbruk, trots att både intresse och utbildningsvägar visar viljan till en framtid i jordbruket. År 1972 var Yngve Nilsson och Britta Pehrzon elever på Berga skoljordbruk. Yngve utbildade sig för att tillsammans med pappan driva ett jordbruk, Britta hoppades få anställning på en gård.

dock visa sig väl så alerta och intresserade, även om både de och föräldrarna uppfattar deras eventuella övertagande av gården som avhängigt ett framtida giftermål.

INDIVID OCH KOLLEKTIV

Det finns en fara med att alltför kraftfullt peka på uppfostran och åtföljande värderingar. Man riskerar då att missa den enskilda individens egna drivkrafter. Hur är det med de generationer jordbrukare vi har under efterkrigstiden? Har de brunnit för att förverkliga drömmar om jord och djur, eller har de känt sig mer eller mindre tvingade, eller kanske aldrig ens reflekterat över sitt val?

En del bönder berättar om hur de sedan barndomen aktivt verkat för att driva ett eget jordbruk som vuxna. Det är också något som gäller för vissa kvinnor. Deras intresse för djur och det som växer har varit det primära, men också känslan av att arbeta med något eget. En hel del av dem har satt igång med någon småproduktion redan som barn. Kalle, 36 år, från Västergötland, berättar

nar om hur han som åttaåring skaffade sig suggor som han sålde smågrisar ifrån. Eivi drev som tjugoåring tillsammans med sina tre systrar gården i Halland under fyrtiotalet. Bland dessa engagerade finns också en känsla av att just de var mer intresserade än systerkonen. Maja, också hon från Västergötland, gav järnet på föräldrarnas småbruk, men vågade inte hoppas på att få överta det då föräldrarna hade tänkt sig hennes äldre bror som arvtagare. Brodern sa nej och turen gick till Maja.

Av dagens jordbrukare har många också provat på andra arbeten innan de gjort sitt val. De betraktar gärna jordbruket som ett viktigt arbete, till skillnad från mycket annat arbete. De väger även in miljön och uppväxtens betydelse för sin egen del, men också för barnen, samt de möjligheter till familjeliv ett jordbruk ger.

För många tycks emellertid framtiden alltid varit förutsagd. Man uttrycker sig som att det var inkört och man har inga minnen av några vägval. Många har redan som barn förstått att de var tilltänkta som arvtagare till gården. De var enöda barnet, äldst i systerkonen eller, som en kvinna beskriver det, att när man var äldsta dottern med bara systrar på en gammal gotlandsgård, så fanns det inte mycket att välja på. De har kanske inte känt att de avstått från ett annat liv eller offrat sig för föräldrarnas skull, utan snarare att det hela var så självklart. Omgivningen bestod av bönder och dag lades till dag, samtidigt som de allt bättre kom att behärska olika arbetsmoment. En del uttrycker att de var hemmabundna och att världen utanför inte lockade dem. Jordbrukandet ser de som en del av deras egen personliga identitet och föräldrarna har för dem aldrig framstått som tvingande eller pådrivande.

Det finns dock de som kraftig opponerat sig mot omgivningens förväntningar och det självklara i att bli bonde. De kan berätta om andra yrkesplaner och drömmar om att få studera vidare, planer som kanske direkt motarbetats genom att föräldrarna krävt att barnen skulle stanna hemma och arbeta. Framför allt gäller det för den generation som tog vid efter kriget, men liknande åsikter förekommer även bland dem som brukar jordbruk under 2000-talets första år, trots att dessa vuxit upp under en tid med ypperliga möjligheter till skolgång och vidareutbildning. Andra kan i sin tur ha svårt att ge exempel på vilka konkreta händelser som gjort att de mer eller mindre känt sig tvingade in i jordbruket, men berättar om outtalade förväntningar, ett tyngande ansvar samt omgivningens attityd som fått dem att inse sin plikt. Stundtals har plikten dock uttalats i klarspråk genom att någon i omgivningen för-

Nitton procent av EUs jordbruk drivs av kvinnor. Birgitta Wewel tog över föräldragården tillsammans med sin syster när fadern tvingades sluta av hälsoskäl. Om Birgitta och andra unga som satsat på jordbruk berättades i Land Lantbruks artikelserie "Ung bonde" i början av 1985.

klarat för dem att om inte de tar över så måste gården säljas.

Runt om på gårdar i dagens Sverige funderar man på hur framtiden ska bli. Generationsskiftet reser frågor om vilken framtid man önskar sina barn och hur ens egen ålderdom kan komma att te sig. I detta ska också vägas in vilken lösning som vore att föredra utifrån gårdens och företagets bästa. En del anar kanske att gården inte har någon framtid överhuvudtaget, andra att den troligen måste läggas samman med andra gårdar. Några upplever att barnen verkar helt ointresserade av ett liv i jordbruket, medan andra anar en vilja, eller rent av upplever ett intensivt engagemang. Trots alla tankar är det påfallande sällan som dessa öppet tycks diskuteras mellan de inblandade. Tillfrågade om framtiden uppvisar föräldrar motstridiga känslor och för fram motsägelsefulla argument. De flesta är dock fullt övertygade om att de behandlar barnen utan påtryckningar, men visar i sitt förhållningssätt ofta prov på motsatsen.

Den unga personen är nyckelfiguren i familj jordbrukets eventuella framtid, och 2000-talets bondebarn skiljer sig inte mycket från andra unga. Innan man blir vuxen på allvar vill man hinna resa och prova på litet av varje, och även om man planerar att syssla med jordbruk så ligger det längre fram i tiden, trots att man kan-

ske är i full gång med en lantbruksutbildning. Före trettioårsåldern känner man sig inte beredd att på allvar ansvara för ett jordbruk. De som tänker sig en framtid i jordbruket motiverar detta med att de redan lagt ned så mycket arbete på gården och att deras syskon också insett detta. Genomgående oroar man sig för den dåliga lönsamheten, men vissa anser att pengar inte är allt. Att syssla med jordbruk kanske gör en fattig, men det är ett arbete med livskvalitet.

ATT ÄGA SITT ARBETE

När man tar över ett jordbruk och en gård väljer man ett ägande. Motiveringar för och emot övertagandet innehåller därmed indirekt argument för ägandet. Nedan följer några av de motiveringar som dagens svenska bönder anför. Motiveringarna kretsar kring ord som hemgård, nedlagt arbete, uppväxt, familjeegendom, att förvalta ett arv, och generation och släkt.

Ett argument som återkommer, både som svar på frågan varför man själv en gång har tagit över en gård och som motiv för varför gården bör gå vidare, är det arbete som man själv lagt ned och ibland även tidigare generationer. En del föräldrar menar att drivkraften hos dem att arbeta och förbättra har varit att det ska komma barnen till del. Vissheten om att det man utför det gör man för barnen, kan få människor att uthärda många besvärliga år.

För äldre människor kan ordet arbete bytas ut mot ett helt liv, medan barn och unga talar om hur tidigt de börjat satsa sin arbetskraft. Unga människor identifierar också föräldrarnas arbete som något att ta fasta på. Stundtals kan detta kopplas till att det nedlagda arbetet därigenom frigjort en resurs som, om det kniper, är det enda som går att försörja sig på. Vissa använder uttrycket realvärde, eller att jordbruk är basic, och framhåller att det finns en trygghet i att äga en bit mark.

I intervjuer och bondeminnesmaterial återkommer man ofta till det tidiga deltagandet i arbetet och att det fordras intresse för att fortsätta bruka marken. Den arbetsinsats man ansett sig ha gjort, eller gör i unga år, blir i sig ett rättfärdigande av övertagandet. Det syskon som blivit kvar på gården har genom sitt nedlagda arbete redan erövrat en del av äganderätten. De krav som ägandet för med sig i detta sammanhang är att vidmakthålla det intensiva arbetet. En gård ska hållas i stånd, marken hävdas. Den som bryter mot detta vet att han är på allas läppar i omgivningen. Kanske är det

Staffan Lindéns gamle bonde förmedlar på ett tydligt sätt åsikten att äger man jord ska man också hålla den i hävd. Teckning av Staffan Lindén, Jordbrukarnas Föreningsblad 1968.

också mot bakgrund av kopplingen mellan ägande och arbetad mark vi ska förstå det ibland överdrivna motståndet mot de olika politiskt initierade omställningsprojekt av jordbruksmark som aviserats under slutet av 1900-talet. Vildvuxna trädor signalerar brist på nedlagt arbete och utmanar kanske därför på sikt ägandet.

ARV FÖR FRAMTIDEN

Själva generationsaspekten är mer renodlat uttalad i vissa fall. Många är medvetna om att de inte kan räkna särskilt djupa släktled bakåt i tiden på samma gård. De som emellertid kan visa på sådana försummar inte heller att påpeka den vikt de lägger vid detta faktum. Men även om det bara rör sig om ett par generationer räcker det för att bli ett motiv också hos unga människor.

Många unga jordbrukarbarn ger sig i dag ut i världen för att arbeta på jordbruk, kanske framför allt i Australien och på Nya Zeeland. De har då förstått att en gård inte behöver vara något man håller fast vid. En ung flicka uttryckte förvånat att i dessa länder tycktes en gård vara något som man kunde köpa och sälja hur som helst.

När man resonerar om gården och generationer är det inte endast leden bakåt som finns med, utan också att man har skyldig-

het att beakta även framtida generationer. Ordet generation kan därför tolkas som ett begrepp där varje nytt släktled endast uppfattas som en koppling mellan de föregående och de kommande. En sådan tankekedja ligger nära den oegennyttiga förvaltartanken.

Det handlar ju om att förvalta sitt arv också. Man vill ju liksom inte vara den som sjabblar bort det. Det ska ju finnas för generationer.

Kanske är det också delvis den sortens tankegångar som ligger bakom det ökade antalet deltidjordbruk. Dessa kan vara en lösning på dilemman. Man behåller sin mark och sitt jordbrukande och upprätthåller en framtida möjlighet för kommande generationer. Priset är avsaknad av fritid och ett ringa ekonomiskt utbyte.

Som en del av förvaltartanken kan man tolka ytterligare ett motiv som gärna återkommer för att nästa generation bör överta gården, nämligen vikten av att den finns kvar i släkten. Gränserna mellan generation och släkt är inte alltid tydliga i sammanhanget, men en viss distinktion där emellan kan anas. Släkt kan i sammanhanget uppfattas i sidled och innebära att ett brukarpar utan egna arvtagare börjar väga in släktingar, som till exempel syskonbarn, i sina resonemang. Gården har också en koppling till släkten i en djupare bemärkelse. Den som tar över anses ha ett ansvar gentemot övriga syskon att behålla gården. Begreppet hemgård är djupt förankrat och ses som familjens gemensamma nämnare. Den är många gånger också en materiell resurs för övriga syskon. Här finns kanske mark till en villa åt någon. Gården kan bli den plats som man samlas på under semestrar. I trädgården ligger kanske släktens gemensamma potatisland och i verkstaden finns en hel del maskiner som kan komma till användning. Vissa betraktar också hemgården som en säkerhet för släkten i händelse av samhällslig ofärd. Kanske är det mot bakgrund av sådana argument vi ska förstå kraven på övriga syskon att hålla nere sina ekonomiska anspråk i samband med gårdsövertagandet.

Föreställningen om ägandet som förvaltarskap innehåller också moraliska övertoner, där den individ som äger bör inse att ägandet är beskuret. Det tillkommer honom för en liten tid. Han är endast huvudman med ansvar för att andra nära också, om så endast i tankarna, ges tillgång till det ägda. Jordbrukare som under sin aktiva tid bjuder ut sin ärvda gård till försäljning på den öppna marknaden blir föremål för lokalsamhällets diskussion och avståndstagande. Det var ju inte så föräldrarna hade tänkt!

DEN AGRARA IDEOLOGIN

Troligen finns det inget ägande som är så inbäddat i kulturella och moraliska föreställningar som just jordägandet. Trots det senaste seklets stora omvandlingar talar det mesta emot att merparten av västvärldens jordbrukare skulle ha tillägnat sig ett mer nyttoorienterat förhållningssätt till sitt viktigaste produktionsmedel. Jordägandets kulturella och moraliska dimensioner är så sammanblandade med drivkrafterna för själva jordbrukandet att det är svårt att skilja dem åt. I grova drag går det att urskilja två huvudsakliga argumentationslinjer hos bondebefolkningen, inte bara i väst, utan i stora delar av världen. Det ena argumentet hör samman med begreppet hävd, det vill säga brukande, och det andra med börd, släkt.

Det ena huvudargumentet är att hävdandet av en bit mark ger rätten att äga, eller åtminstone disponera den. Genom att någon brukar och bearbetar ett stycke jord så förädlas marken från jungfrulig natur till kulturmark. Detta förädlingsvärde är något man kan göra äganderättsliga anspråk på. I viss mån tycks det som om denna argumentationslinje historiskt och regionalt är mest företrädd där man delar upp jordbruksmark vid arvsskiftet, och där strävan efter bondekollektivets sociala kontinuitet står i fokus. Effekterna i detta fall kan snarare bli en mer rörlig jordmarknad.

Det andra argumentet för ägande, men också brukande, är att detta egentligen är ett förvaltarskap där man för framtida generationer förvaltar något man erhållit från sina förfäder. I anglosaxisk forskning talar man om "name on the land". Andra använder begreppet altruism eller förvaltarideal. Ett sådant ideal hör också mer intimt samman med det odelbara arvet, där arvingen står för släktledens kontinuerliga förbindelse med en viss bestämd landareal. Fullt utvecklat tenderar jordmarknaden i detta sammanhang att bli trögare med en mer konserverande inriktning.

Ända in i den svenska riksdagens debatter om efterkrigstidens jordförvärvslagstiftning går det att urskilja dessa två huvudlinjer. Om vi till exempel ser till den debatt som fördes under 1970-talet i den svenska riksdagen beträffande jordförvärvs- och arrendelagar, så finner vi de båda huvudargumenten företrädda.

Centern argumenterade konsekvent för att bönderna som kår skulle bestå, även om det ledde till inskränkningar i den privata äganderätten. Exempelvis såg man det som mer angeläget att skydda arrendatorernas besittningsskydd om detta kom i konflikt med ägarens önskan att själv återta brukandet. Även i de fall behovet

av strukturrationaliseringar var påkallade, fick detta inte gå ut över arrendatorerna. I själva bondeföretagandet fanns nämligen ett egenvärde, ansåg man, då denna företagsform gav uttryck för individens intresse och engagemang.

Moderaterna framhöll i debatterna att gårdar av tradition hörde till släkten och protesterade mot att ge arrendatorerna en så stark ställning på bekostnad av släktingars arvs- och egendomsrätt. Detta liknade forna tiders åborätt, menade man, eftersom arrendatorns efterkommande även föreslogs ärva arrenderätten.

Förenklat kan man säga att medan centern förespråkade hävdandet och brukandet som det primära för att disponera mark, betonade moderaterna bördens och arvet som utslagsgivande.

Hur gamla dessa båda tankemodeller är och hur de uppstått är närmast ett filosofiskt tvisteämne. Det viktiga i detta sammanhang är att de fortfarande är produktiva och skapar referensramar och ledmotiv för dagens och morgondagens jordbrukare. I den jordbrukande vardagen flyter dessa båda argumentationslinjer ofta samman utan alltför stora krav på logik, trots att de båda tankegångarna tillsammans rymmer paradoxala inslag. De flesta lantbrukare blandar dem ogenerat, och i själva verket återupprepas de ständigt i snart sagt alla slags sammanhang när den enskilde för-

Ägandet i jordbruket handlar inte bara om jord och mark, utan lika mycket om företaget. Många arrenden "går i släkten" i generationer. Slätter på arrendesläktgård på Hjälmo i Roslagen, juni 2002.

klarar sina motiv och drivkrafter, må det så röra ett val att bli ekologisk odlare eller valet av en hyperrationell stordrift. De bildar, menar vi, närmast kärnan i en agrar ideologi där människans självpåtagna rätt att styra och manipulera både livsprocesser och markutnyttjande, vilket ju är jordbrukets egentliga fundament, får sitt rättfärdigande i begrepp som hävd och förvaltande.